

Fyra berättelser om arkeologins tysta människor på en fäbod

Lisa Jacobsson, Camilla Olofsson, Ulrika Stenbäck Lönnquist och Stig Welinder

”Vad rörde sig i huvudet på forna tiders människor?”¹ Är detta den humanistiska forskningens svåraste fråga? Vi ska försöka vrida och vända på frågan utifrån människorna på fäboden Munkbovallen på 660 meters höjd i Oviksfjällen i Jämtland. I dag består fäboden av fyra spisrösen, fem stensatta källare och en fähusgrund. De sista stockvarven efter en ängslada ligger på en slogmyr, och ett sentida gapskjul inbjuder fjällvandrare till en vilostund. Där fanns kor och getter fram till mitten av 1800-talet. På 2000-talet gjordes den arkeologiska utgrävning som är utgångspunkt för vår diskussion.

Traditionellt, och emellanåt konventionellt, har fäbodforskningen handlat om å ena sidan fäbodväsendets utformning och uppkomst och å andra sidan om hur fäbodlandskapet formats av människor och genus, och omvänt. Det kunde benämnas folklivsforskning eller etnografi respektive kulturantropologi. Vår studie faller i det senare facket men främst som en källkritisk metodstudie: hur är människorna på en fäbod gripbara och möjliga att göra förståeliga? Vi har valt människorna på en fäbod därför att en fäbod är en tydlig, avgränsad och gripbar plats – nästan ett experimentellt akvarium, där spänningen mellan det individuella hos ett fåtal människor och det generellt mänskliga framträder.

Vi ska närma oss våra människor utefter fyra vägar och forma fyra berättelser. Utgångspunkterna är fyra uppsättningar empiriska data och fyra discipliners tolkningsbegrepp och sätt att diskutera. Det är tre akademiska

verksamheter – skrifthistoria, folkminnesforskning och arkeologi – och därtill konstens fria bildskapande.

Fäbodarnas landskap, människor och berättelser

I den sentida säterterrängen på det norska Vestlandet uppfördes små hus med eldstäder med början 400–600 e.Kr. (Magnus 1986, Bjørge 2000) efter det att vallarna tidigare vilat och övernattat i anslutning till eldstäder och kokgropar (Dahle 2005:58–60). Från omkring 1000–1100 uppfördes större och mera differentierade byggnader och i tidigmodern tid utformades de från fäbodväsendets högkonjunktur på 1700- och 1800-talen välkända sätrarna (Dahle 2005:63–71).

Inom svensk arkeologi har snarare än något liknande den linjära processen på Vestlandet diskuterats, komplex dynamisk förändring, i vilken det i tidsperspektivet 500–1500 har varit metodiskt svårt och måhända inte meningsfullt att särskilja fäbodar, åkerfäbodar, bodland och småbruk i fäbodlandskapet (Emanuelsson m.fl. 2000, 2003, Liasas 2003). Pollenanalyser nära sentida fäbodar och äldre fäbodliknande lämningar har varit till begränsad hjälp (Emanuelsson m.fl. 2001, Karlsson & Emanuelsson 2002).

Den äldre etnologin konstruerade mångsidiga klassificeringar av olika slags fäbodar och innehållsrika beskrivningar av verksamheterna på fäbodarna (Reinton 1955, 1957, 1961, Lidman 1963, Rosander 1977). Teoribildningen kring frågan om fäbodväsendets

uppkomst var rikhaltig (Pedersen 1974) – och tämligen spekulativ, till exempel som en evolutionär utveckling ur en nomadiserande, extensiv boskapsdrift eller som ett indoeuropeiskt grundelement spritt till Skandinavien i indoeuropeiseringsprocessen. Efter de senaste årtiondenas utgrävningar av radiometriskt daterade lämningar i utmarkerna är det uppenbart, att det mesta av betydelse om fäbodväsendet före 1500-talet måste diskuteras utifrån fältarkeologiska undersökningar (Øye 2002:54–61, Dahle 2005:9–11).

Det arkeologiska påvisandet av en lång och variationsrik tradition för utmarksbete, delvis långt från hemgården och i anslutning till byggnader inklusive ett fähus, har gjort begreppet ”fäbod” tvekluvet. Jesper Larsson har nyligen skurit igenom diskussionen genom att formulera en definition, som är ägnad att fånga fäbodväsendets höjdpunkt från 1500-talet, då fäbodväsendet skulle ha vuxit fram som en del av ett agrarteckniskt komplex, till 1900-talets början (Larsson 2009a, b). Den tar fasta på byggnaderna, boskopen, sommarbetet, mejeriprodukterna, den kvinnliga arbetskraften och det funktionella sambandet med hemgården (2009a:102–103). Vi skriver om människorna på en sådan fäbod, som åtminstone tidvis var en åkerfäbod enligt den äldre etnologins termer.

Larssons synsätt syftar också till att undvika att fäbodromantiken förs in i fel sammanhang. Den är problematisk nog för de sentida fäbodarna (Daugstad 2000): frihetskänslan i naturen, sol, gröna ängar och porlande bäckar, säterjäntor och näverlurar, vita kullkor och pilska getter, ost, smör och mese, mjölkchoklad och Rättviksdräkter. Äldre platser knutna till den säsongmässiga fädriften kan benämnas boskapsstationer (Myrdal 1999:294–295) eller på norska *støler* (Dahle 2005:59–60, 70).

Fäbodarna associeras gärna med kvinnor och uppfattas som kvinnliga arbetsplatser. Sedan 1600-talet har boskopen varit en domän

för kvinnor och barn, även pojkar, fram till introduktionen av mjölkmaskiner i modern tid (Myrdal 1999:132–135). Den kvinnliga arbetskraften ingår också i Jesper Larssons definition. Saken bör emellertid modifieras. Män vistades och arbetade ofta och emellanåt länge på fäbodarna, särskilt på fäbodarna med slåtterängar och åkermark. Männerna deltog i buföringen, hämtade regelbundet ost, timrade hus, stängde gårdsgård, samlade och klöv veden, plöjde, skördade, sköt rovdjur och så vidare, förutom att de kom upp till lördagsdanserna och på nattfrieri. På vintern var fäbodarna männens värld under kolning, skogsarbete, jakt och hämtning av hö (Stenbäck Lönnquist & Welinder 2005:38–41).

Ibland vistades kvinnor ensamma på fäbodarna, ibland var männen ensamma, ibland fanns där arbetsgemenskap, arbetsfördelning och umgänge. På fäbodarna upprätthölls och utmejslades genusroller (Stenbäck Lönnquist & Welinder 2008). Arkeologin, i synnerhet den förhistoriska, har svårigheter i sin diskussion av genus. Begreppet innebär kvinnors och mäns upplevelse av och deras omgivnings traditioner och synsätt kring det att vara kvinnor och män. Genus är naturligtvis inbyggt i den av arkeologin studerade materialitet som ingår i det att vara människa (Arwill-Nordbladh 2001), men det materiella är ordlöst, stumt. Orden och berättelserna måste komma från eftertidens tolkande arkeologer, i skrifthistorien däremot berättar andra i den historiska samtiden om de nu döda människorna, och i folkminnesuppteckningarna berättar de inblandade, vanligen i förhållande till arkeologin, sentida människorna själva. Våra berättelser om samma människor blir sålunda egentligen olika berättelser med olika startpunkter om människor från olika tider.

Människorna på Munkbovallen kommer att ingå i en allmän diskussion om människokunskap och förståelsen av människor som det inte längre går att möta ansikte mot ansikte.

De fyra berättelserna

I de närmaste fyra avsnitten följer de fyra olika berättelserna. Vi börjar med den skrift-historiska berättelsen – de andras ord i den dåtida samtiden. Vi fortsätter med den etno-logiska berättelsen – människornas egna ord i folkminnesberättelserna – och sedan den arkeologiska berättelsen utan ord, eller rättare sagt med enbart våra egna ord utifrån ordlös materialitet. Däremellan kommer emellertid berättelsen i bilder. Också den är liksom den arkeologiska ordlös, men den skapar själv utifrån upplevelse, känsla och fantasi sin egen materialitet.

De skrifthistoriska arkiven

Diplom, rättsliga handlingar och liknande med fäbodar i texten finns från Jämtland och Härjedalen från årtiondena runt 1600.² Det finns inga skäl att tro annat än att också Munkbovallen var i bruk redan då. De tillfälligtvis bevarade dokumenten är dock i sig själva något yngre.

Avrads- och böxellängden för Jämtland från 1666 upptar ”Gamble Norrgårdz-boderne”. Namnen på yngre kartor anger att detta bör vara Munkbovallen. Helt klart är det emellertid inte. Motsvarande närmast äldre längd, från 1649, saknar både Gamla Norrgårdsbodarna och Munkbovallen. Frågan är om den svenska byråkratin var så effektiv och fullständig redan några år efter erövringen av Jämtland, att slutsatsen kan dras att Munkbovallen togs i bruk på 1650-talet. Förutom att epitetet ”Gamble” i namnet antyder det, så visar också den arkeologiska utgrävningen att fäboden är äldre än så.

Den skrifthistoriska dokumentationen av upphörandet av bruket av Munkbovallen är lika oklar som för upptagandet. En karta från 1824 i Lantmäteriarivet i Östersund reproducerar bara en äldre karta och saknar värde. Avvittringshandlingarna från 1827–1838 för Oviken i samma arkiv saknar karta, men texten anger att Munkbovallen blev över vid

skiftesförrättningen och hamnade inom en kronoallmänning. Om vallen ödelades eller fortsatte att vara i bruk framgår inte. I jordeboken för 1825–1881³ är en avkastning från ”Gamla Norrgårds-bodarne” upptagen, som användes till att avlöna ”Fändriken af Ovikens Compagnie”. Fäbodvallen uteslöts ur jordeboken 1852, möjligen på grund av att den då hade gått ur bruk.

Det skrifthistoriskt dokumenterade bruket av Munkbovallen inringas således av tiden 1650–1850, vilket inte betyder att detta är fäbodvallens brukstid. I den lokala berättartraditionen övergavs platsen på grund av trakasserier från vittra och annat oknytt. Alternativt berodde det på att vallen invaderades av tuvor av stagg: ”På hera biter inte mule eller lie.”⁴ Ytterligare en förklaring i den lokala traditionen handlar om björnar. En butös skulle ha blivit björnriven (Nyman 1975). Alla är överens om att vallen övergavs på 1700-talet, då den flyttades till den närbelägna Vestnårbodarna. Skrifthistorien handlar om 1800-talets andra fjärdedel, äganderätt och arrenden.

Den äldsta kartan över Oviksfjällen med fäbodar är från 1781 (fig. 1). På kartan är Munkbovallen med namnet ”Norrgårds Bodar” ritad som två inägor med en fägata emellan, allt beläget vid en myrkant. Kartbilderna är lätt att känna igen i dagens landskap. På kartan ligger ytterligare tolv fäbodvallar inom fyra

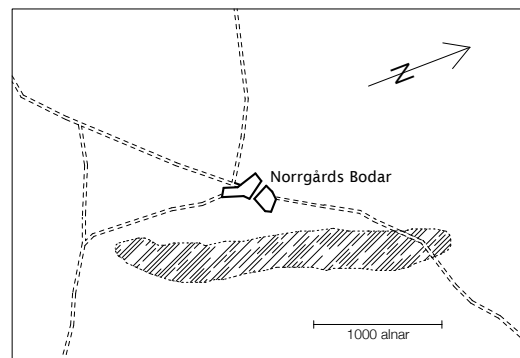

Fig. 1. Munkbovallen i Oviksfjällen. Renritning efter karta från 1781.

kilometers radie runt Munkbovallen.

På inägorna fanns fem bustugor med stenbyggda spisar. I enlighet med de patriarkala normerna i tiden anger de kamerala handlingarna bara namnen på bulagarna, de bönder som hade andelar i fåbodvallen. Dessa var 1666 Oluff Olofsson, Eskil Jönsson och Anders Olofsson, 1766⁵ Ol Olsson, Per Andersson, Erik Olofsson, Bertil Persson, Anders Jönsson och Jöns Persson samt 1781 Per Andersson, Bertil Persson, Jöns Andersson och Olof Olsson. Alla dessa karlar har rimligtvis vistats på Munkbovallen och arbetat med vad som var brukligt för männen på fåbodvallarna.

De uppräknade bönderna hade sina gårdar i Sunne socken 25–30 km bort på andra sidan av en vik av Storsjön. Buföringen kunde bli dramatisk:

En annan gång när min far var med och buförde från Näs och de skulle färja över Sannsundet, kom en kraftig stormby när de var mitt i sundet. Det slog in vatten i färjan, en kalv blev rädd, slet sig loss och hoppade i vattnet. Den bara råmade till en gång och sjönk (Olsson 1990:35).

Förutom de manliga överhuvudena i hushållen på gårdarna har byråkraterna förtecknat antalet djur på Munkbovallen. Dessa var 1766 42 kor, ston och stutar, 17 kvigor och 43 getter. I texten till kartan från 1781 angavs de till 26 nöt, 9 ungnöt och 23 getter, som vistades på vallen i sju veckor. Där slogs dessutom "hära", det vill säga stagg, och "blandfoder" på sandig och stenig hårdvall. Alla dessa djur, och därtill slåttern om männen inte fick tid att lämna hemgården, sköttes av butöserna.⁶ Dessa kvinnor syns i de kyrkliga räkenskaperna över själar som böndernas hustrur, döttrar och pigor, om inte särskilda butöser städslades bara för sommaren.

I husförhörslängden för 1754–1766 står kvinnorna i de ovan namngivna bulagarnas hushåll: modern Kierstin Persdotter (f. 1689), hustrun Kerstin Andersdotter (f. 1718, g. 1737), hustrun Märeta Jönsdotter (f. 1734,

g. 1751), dottern Anna (f. 1757), dottern Karin (f. 1761), pigan Anna Olofsdotter (flyttat 1758) med flera. I husförhörslängden för 1766–1805 står bland andra änkan Cherstin Svensdotter, svärmodern [---] Andersdotter (f. 1709, d. 1800), pigan Brita Ersdotter (f. 1765, bosatt i församlingen 1779–1781), Brita (f. 1767, syster till gårdsägaren), inhyses Anna Jönsdotter (f. 1738). Vilka av dessa som vallat och mjölkat korna på Munkbovallen är inte lätt att veta.

Folkminnen och etnologiskt frågande

Från Ovikens socken finns 74 nedskrivna texter om fåbodlivet. Ingen av dem avser Munkbovallen, utom de arkeologiska utgrävningsrapporterna:⁷

Etnologiska och arkeologiska fältrapporter	7
Minnesberättelser	38
Lokalhistoria	22
Noveller, dikter	7

Texterna har tillkommit under lång tid (tab. 1). De äldsta är från 1930-talet. De utgörs av både arkiverade och tryckta rapporter från etnologiska fältarbeten under fotvandringar i "Ovikskälen" eller "Uppå Käla", som var den lokala benämningen på fåbodlandskapet

Tabell 1. Minnesberättelsernas tillkomsttid.

	Tryckta artiklar (tryckår)	Uppteckningar i arkiv (år för signering)
2000–2009	11	
1990–1999	16	
1980–1989	15	
1970–1979	5	1
1960–1969	4	11
1950–1959	1	4
1940–1949		
1930–1939	4	1
Obest.		1
Summa	56	18

i Oviksfjällen. Under dessa och motsvarande expeditioner i resten av landet insamlades den kunskap som kom att utgöra grunden för de frågeformulär som sändes ut på 1950- och 60-talen. Här grundlades en tradition för hur texter om fäbodlivet skulle se ut. De arkiverande museernas kontaktpersoner och informanterna ute i socknarna styrdes in i av museernas folklivsforskare konstruerade fallor (Österman 1991, Lilja 1996, Eivergård 2005, Hagström & Marander-Eklund 2005, Skott 2008). Styrningen av texterna mot förväntningarna hos dem som konstruerat frågelistorna känns påtaglig, när informanternas berättelser innehåller ursäktande anmärkningar om vad svaren inte innehåller, men vad som borde ha funnits där enligt de förväntningar som frågelistorna överförde till arkivens lokala intervjuande och skrivande personer.

Sockenårsboken *Oviks- och Myssjöbygden* började utkomma 1957. De följande årtiondena infördes korta artiklar om socknens fäboddar, först sporadiskt och sedan årligen eller flera om året i årsboken. Artiklarna handlar inte bara om det äldre fäbodlivet baserat på minnen utan också om fäbodarnas användning efter det att somrarnas boskapsdrift hade upphört på 1950-talet, och tänkbara framtida användningsområden. Våra fältarbeten inom ramen för Mittuniversitetets arkeologiundervisning rapporterades på 2000-talet.

Informanterna med minnen av fäbodarna från buföringens tid utgörs av lika många kvinnor som män. Minnena är ingen odelad kvinnovärld (tab. 2). De berättande eller intervjuade kvinnorna och männen är också ungefär lika gamla. Några få är födda före 1880-talet. Förstahandsminnen från tiden före 1890-talet är fåtaliga, men flera berättar i andra hand sina föräldrars eller andra äldre personers minnen, men längre tillbaka än till kanske 1850-talet sträcker sig i det här fallet inte mannaminne. Berättelserna handlar emellertid framför allt om de två perioderna 1890–1910 och 1920–1950. Det är efter det

	Kvinnor	Män
1930–1939	3	2
1920–1929	3	1
1910–1919	1	2
1900–1909	5	1
1890–1899	3	2
1880–1889	6	3
1870–1879	1	2
1860–1869	1	
1850–1859		1
1840–1849		1
Obest.	11	15
Summa	34	30

Tabell 2. Informanternas födelseår

att brukandet av Munkbovallen hade upphört. Det är inte självklart att det rörde sig samma tankar i huvudena på människorna där som på människorna på andra fäbodavvallar generationer senare. Samhällsförändringarna mot moderniteten låg emellan (Frykman & Löfgren 1979, Frykman 1985).

Vanligast är att någon annan än informanten har hållit i pennan då en minnesberättelse nedtecknats. Denne är ibland en yngre släkting eller vän, men oftare en arkivens kontaktperson ute i socknen med ett frågeformulär i handen. De kvinnliga informanterna har mycket oftare berättat för en kvinnlig nedtecknare än för en manlig, de manliga informanterna lika ofta för en kvinnlig som en manlig. Om man vänder på relationen, så har kvinnliga nedtecknare ungefär lika ofta samtalat med kvinnliga som manliga informanter; manliga nedtecknare däremot dubbelt så ofta med manliga informanter som med kvinnliga. Jaktlagens nätverk avtecknar sig något mera än bagarstugornas och syföreningarnas.

Stilen och kynnet i berättelserna varierar. De äldre berättelserna av i Oviken boende gammalt folk, vanligen nedtecknade av någon annan än informanten, är lakoniska, ord-

knappa, sakliga, osentimentala, som denna sjuttiofyraåriga kvinnas:

Jag var bara 16 år när jag var fäbodstorsche första gången. Det var tretton kor och fyra kalvar som jag ensam skulle sköta (ÖMEA 707:2).

De yngre berättelserna i tryck, ofta skrivna av någon till en tätort flyttad person med bondelivet i föräldrahemmet bakom sig, är drivet berättande i en litterär stil, detaljrika och med återgivna episoder. En äldre man minns:

Liksom så många andra "utvandrare", reste jag till hembygden under sommarsemestern 1966. Jag kom till min hembygd, och en tidig höstdag gick jag till min barndoms buvall. Det var en beklämmande syn, som mötte mig när jag hade vandrat tillbaka på de för många år sedan igenvuxna buvägarna (Wennström 1966:39).

Ambitionerna har varit olika: att dokumentera för forskning respektive att underhålla läsarna på en kulturhistorisk grund.

Om än stilen i berättelserna är olika, så är innehållet det i mindre utsträckning. En sträckläsning av dem alla är nog så enahanda. De traditionsbestämda förväntningarna på vad fäbodberättelser skulle innehålla, vare sig de styrdes av frågelistor eller inte, är ständigt närvarande. Schablonerna är många, överraskningarna få. Vi har funnit att berättelserna kan klassificeras med avseende på sitt innehåll utifrån femton teman. Varje berättelse innehåller några av temana och därmed är deras innehåll uttömt:

1. Fäbodvallarnas topografi (namn, läge, storlek, antal kor).
2. Ägare, anställningsförhållanden (penningbelopp, traditionella gåvor).
3. Människorna (namn, benämningar, småstintor, män och pojkar).
4. Byggnader, interiörer, utrustning, städning.
5. Buföring, färder mellan gården och fäboden.
6. Första arbetsdagen.
7. Årskalendern, arbetstider (klockslag, arbetsdagens längd).
8. Bärplockning, fiske.
9. Arbetsgången under dagen och sommaren (vallning, mjölkning, mejerihantering).
10. Djuren.
11. Det skrämmande (ensamhet, rovdjur, farliga väsen).
12. Trivsel (naturen, samvaro, kafferep, besök, pojkar).
13. Obehag (vädret, sjukdom, olyckor, mygg och knott).
14. Förändring, modernisering, nostalgi över fäboddriftens upphörande.
15. Det unika eller ovanliga (anekdoter, dramatiska händelser, reflektioner).

Det sista temat ser motsägelsefullt ut. Det handlar dock inte om den unika berättelsen av en annorlunda tänkande och berättande informant av det slag som Ella Johansson har diskuterat, som den som öppnar den analyserande etnologens ögon och får henne att skära igenom de många upprepningar av det samma och utifrån den avvikande berättelsen se ljuset (Johansson 1999). Våra unika berättelser är snarare i jagform återgivna enstaka upplevelser, episoder värda att bli ihågkomna eller anekdoter om originella händelser eller personer. De spränger inte ramarna för vad som i de fjorton andra temana står att vinna av kunskap om fäbodlivet och dess människor.

De vanligaste temana i berättelserna (tab. 3) är buföringen, människorna och anekdoter (nr 5, 3 och 15). Emellertid ser kvinnors och mäns berättelser olika ut. Kvinnorna har oftare än männen berättat om sitt arbete med djuren och mjölken (nr 7 och 9) och om hur de trivdes (nr 12). Männen har oftare än kvinnorna berättat om den första arbetsdagen som följde på buföringen, då de ännu var kvar på vallen (nr 6), och det är också de som har berättat om enskilda händelser och om fäboddriftens upphörande (nr 14 och 15). Ett intryck är att kvinnorna nyktert har berättat om sitt eget och

	Kvinnlig berättare	Manlig berättare	Arkivhandling	Tryckt artikel
1	7	5	6	5
2	7	8	6	4
3	7	9	6	9
4	6	5	6	3
5	9	11	3	18
6		3	1	3
7	6	2	8	2
8	6	4	1	8
9	9	4	8	6
10	7	5	4	8
11	2	1	3	1
12	8	4	4	9
13	4	4	1	7
14	4	7	3	7
15	6	15	3	17
Summa	82	93	52	99

Tabell 3. Folkminnesberättelsernas innehåll (antal berättelser med respektive tema; för definitioner, se texten).

om de många kvinnogenerationernas dagliga, ständigt dag efter dag, lika arbete under betes-säsongen på fäbodarna, medan männen mera sentimentalt har berättat dels egna, dels sina mödrars minnen.

Något av samma skillnad finns mellan de arkiverade uppteckningarna och de tryckta notiserna och artiklarna. De förra innehåller oftare än de senare faktauppgifter om fäbodarnas namn, läge och storlek och om de dithörande människorna, till exempel deras betalning (nr 1 och 2). De handlar också oftare om arbetet som det efterfrågades i frågelistorna (nr 7 och 9). De senare skrivna tryckta berättelserna, ofta skrivna av personer som inte själva har varit butöser eller arbetat på fäbodarna, handlar om buföringen och bärplockning (nr 5 och 8) och om dramatiska eller annars minnesvärda händelser (nr 13 och 15).

Folkminnesberättelserna är en föränderlig tradition. Deras innehåll är både stereotypa schabloner och ett livligare anekdotberättande. Om butöserna, bulagarna och arbetskarlarna möter berättelsernas läsare som

anonyma skepnader eller individualiserade porträtt, är en problematisk fråga. I de inte så få fotografierna är människorna antingen i arbete nära fäbodhusen eller stelt uppställda framför husen (fig. 2). På Munkbovallens tid fanns varken upptecknare eller fotografer.

Inre bilder på duk⁸

Mot slutet av 1800-talet gav landskapsmå-larna, Düsseldorfmå-larna, Karl XII-målarna⁹ och de andra upp ambitionen att avbilda verkligheten som fotografiska bilder. Målandet blev en diskussion där idéerna avlöste varandra i rask takt: impressionism, pointillism, expressionism... Pablo Picassos *Les demoiselles d'Avignon* var det sista försöket att avbilda människor på en tvådimensionell duk sådana de verkligen ser ut: tredimensionella, möjliga att betrakta från många olika håll för olika betraktare, med ljus och skugga fallande olika för de olika betraktarna (Linde 1984:15–33). Det blev kubismen och en Pandoras ask, en frihet för konstnärerna som individer att bestämma hur verkligheten ser ut, utan regler

Fig. 2. Butöser på Svedjebo-
darna i Oviksfjällen i Jämt-
land. Foto: Nils Thomasson
ca 1905.

för centralperspektiv och annat hämmande.

Lisa Jacobsson har målat fäboden Munkbovallen, fäbodliv och butöser utifrån sin egen person. Hon är uppvuxen i Oviken och har vandrat i Oviksfjällens gamla fäbodlandskap, numera bland annat renbetesterräng, inklusive Munkbovallen. Emellertid valde hon att söka längre in i sig själv än att med hela färgpaletten framkalla dessa minnen på duk. Hon tog fram tre tuber umbrafärger och tre penslar i ateljén, försatte sig i transliknande koncentration och fyllde sju träpannåer med färg. Därefter målade hon fyra dukar med sin berättelse (fig. 3).

Framför allt är Lisa Jacobssons berättelse ordlös. Det är betraktaren som formulerar berättelsen i ord. Betraktaren har en frihet att använda sitt inre, sin fantasi, för att finna orden. Någon annan väg finns inte, bara valet mellan att låta Jacobssons bilder inspirera till betraktarens egen berättelse eller appellera till att söka hennes berättelse i bilderna.

Vi tror att Lisa Jacobssons berättelse handlar om den ena sidan av tveklukenheten i butösernas somrar med boskapen. Hennes bilder visar inte den höga rymden, friheten, kvinnosamvaron, glädjen i det nyttiga arbetet. Hon har istället fångat de mörka förhöstkvällarna, ensamheten, det långa och dryga arbetet, ledan, det tunga ansvaret, rädslan för rovdjur, våldtäktsmän och det okända. Och även en sommardag med hög, blå himmel kan man i fjällen gå över myrar med mörkt vatten i gölarna.

Upplevelse, känsla och fantasi är inte nödvändigtvis ordlösa. Tvärtom. Från fäbodlandskapet i Oviksfjällen finns faktiskt en sagobok, *Olles äventyr på fäbodvallen*, av Stina Backman med pseudonymen ”Stina Jämte” (1931). Den boken kunde ha varit en femte berättelse.

Butösernas egna ord, och känslor, finns i trädristningarna i Ore socken i Dalarna (An-

Fig. 3. Lisa Jacobssons berättelse om fäboden Munkbovallen och dess människor. Eget foto av ateljéutställning 2010.

dersson m.fl. 2005, Lundqvist 2005). Mest är det namn, datum och årtal, men ibland har kvinnorna velat säga mera. Fäbodlivet både ljusa och mörka sidor möter i furornas stammar. En vallkulla, som de benämndes i Dalarna, har skrivit "BRA", medan ett par andra har gett uttryck för samma känsla med mera eftertryck: "WI MÅR BRA SOM FAN." Andra ristade in den motsatta känslan med det enkla ordet "LETT", och någon har angett orsaken till sitt betryck: "LETT TRE KOR BORTA." En lång, ensam fäbodsommar kunde tära på livsmodet: "JAG ÖNSKAR JAG HELLRE VORE DÖDER ÄN JAG VORE HÄR." Beträktaren av Lisa Jacobssons tavlor har att välja vilken av dessa stämningar, om någon, som hon har fångat med sina former och färger. Som bekant är – enligt Paul Ricœur – författaren död. Det gäller också konstnåmlare.

Fålt- och laboratoriearkeologi

Vi låter den arkeologiska berättelsen komma sist i vår kavalkad, därför att det arkeologiskt utgråvbara är vad som är kvar på platsen efter det att allt annat hänt. Vi kunde ha gjort anorlunda och till exempel valt en tidsordning. Folkminnesuppteckningarna är alla nedtecknade efter det att Munkbovallen hade gått ur bruk som fäbod, och Lisa Jacobssons bilder har tillkommit helt nyligen.

Av Munkbovallens fyra bustugor är en utgråvd med avseende på nästan hela golvet, en avfallsgrop bakom stugan och en del av tunet framför dörren (Bengtsson 2007). Arkeologins berättelse handlar om de människor som byggde, rörde sig inom och lämnade saker efter sig inom detta område.

Bustugan var ett timmerhus med väggarna vilande direkt på marken runt ett nedsånt 4 x 4 m stort golv. En fjårdedel av golvet upp-

togs av en öppen spis, utan skorsten, av staplade stenhällar i borte hörnet från dörren sett. Vanligare i Oviksfjällen var att spisen fanns i hörnet omedelbart till höger om dörren. I äldre tider bestod golvet av grästorvor, som lades in första dagen efter buföringen. Senare fick stugorna brädgolv. Det är oklart om stugorna på Munkbovallen någonsin fick det.

Mitt i bustugan, delvis under den öppna stenspisens, fanns ett bortåt två meter stort område med rödbränd sand och inemot vit aska. Vi förstår detta som eldstaden i ett störs, eller eldhus, som har föregått bustugan på samma plats och med samma nedsänkta golv (Gustafson 2003). Alla daterbara föremålsfynd är från tiden 1600–1800, men vi vill ändå gärna tro att eldhuset är medeltida (jfr Lundell 1996:25–27). Enligt pollendiagrammet från myren bara några tiotal meter från tunet på Munkbovallen började skogsrojning och skogsbete i trakten på 1300-talet. Vi finner det rimligt att eldhuset byggdes vid den tiden som en boskapsstation, enligt Janken Myrdals och Jesper Larssons begrepps värld. Pollendiagrammet visar vidare hur vallen byggdes ut till en åkerfäbod med högt betestryck och kornodling på 1600-talet (Wallin 2006). Tanken att eldhuset då byggdes om till en traditionell bustuga ligger nära till hands.¹⁰

Det är vanligt att dela in föremålsfynden från utgrävningar av hus och gårdar efter aktiviteter ("activity categories"). Aktiviteterna kan försees med genus utifrån den skrifthistoriska och etnologiska erfarenheten. Därigenom kan hushållens arbetsliv fångas. Eva Svensson har genomfört en sådan uppgift för ett antal medeltida platser i Värmland (Svensson 2008:50–51). Hennes lista sträcker sig från "1. Handicraft" till "13. Leisure". En kvinnlig aktivitet är till exempel "4. House-keeping, table manners, and cooking", en manlig är "11. Military objects" (Svensson 2008:158).

Vi har valt en annan klassificeringsgrund med inspiration från amerikanska studier i

tafonomi¹¹ (Binford 1983, Schiffer 1987). Avsikten är att inte studera aktiviteter inom ett hushåll, vilket riskerar att hölja de enskilda individerna i ett anonymitetens töcken. Vår utgångspunkt är att alla föremålsfynden är mer eller mindre avfall och att avfall självklart inte bara är föremål. Detta avfall har vi källsorterat i fyra kategorier (efter Welinder 1992:22–26). Den fjärde är Munkbovallens människor in på bara skinnet – eller åtminstone kläderna:

(a) Rester efter hus och andra fasta konstruktioner

Hit hör 51 bitar av spik eller hela spik, två bitar gångjärn, fyra bitar järnband, en skärva fönsterglas, 73 gram bruk eller puts och fem gram bränd lera. Det är vad som är kvar av stugan och dess inredning förutom lite sten och förmultnat trä, och mera är inte att berätta om det (fig. 4).

(b) Hushållsavfall: slakt- och matavfall, spisaska, sopor, latrin med mera

Höga fosfatvärden i marken bakom stugan visar var det mesta av slask och sopor har hamnat och var kvinnorna satte sig på huk och männen ställde sig bakom knutarna på kvällen. Ben efter nöt, getter, får och grisar ligger i stugans hörn och nära spisen. Den öppna golvytan mellan dörren och spisen städades, skrymslena däremot inte. Att inga ben hittades utanför stugan torde ha tafonomiska orsaker: mindre gynnsam markkemi, och korpar och rävar.

I avfallet utanför stugans väggar, i gropen bakom stugan, men också liksom benen i dåligt städade hörn inuti stugan, ligger skärvor av 2–3 keramikskålar av yngre rödgods, en glasskål, 1–2 täljstensgrytor och minst åtta glasflaskor. Med en viss elegans framträder en karaffpropp av glas. Inget av detta är äldre än 1600-talet, inte heller täljstensgrytorna, som har raka väggar (Myrvoll Lossius 1977). Fäbodlivet var trä och åter trä. Benen är från köttrika delar av slaktdjuren. Några åt köttmat

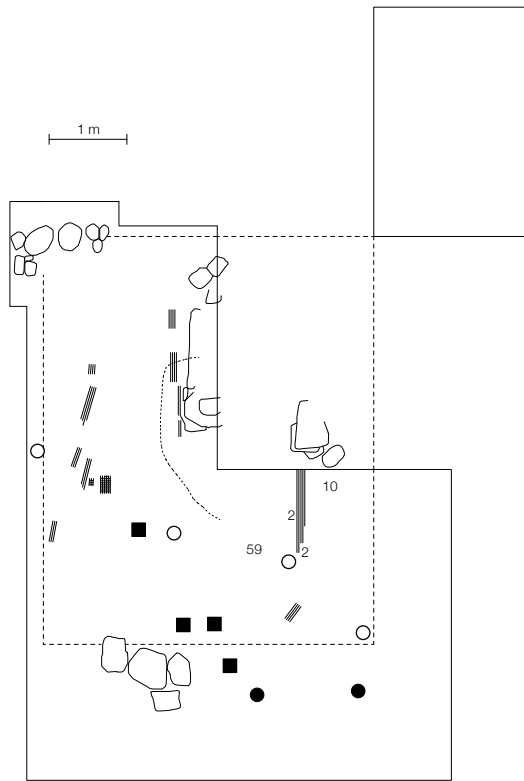

Fig. 4. Utgrävningsschaktet med bustugan på Munkbovallen. Stugans väggar är tentativt markerade runt det nedsänkta golvet (punkt = gångjärn, kvadrater = bandjärn, cirklar = spik >10 cm, streckat = trärester, krysstecknat = förkolnat trä, konturtecknat = sten, streckad linje = begränsningen av en eldstad delvis under spisen, siffror = gram bruk och puts per 0,25 m²).

av god kvalitet, som burits med ifrån gården i bygden.

Matlagningen och kosthållet syns mindre än den hjälpliga städningen av stugans golv och sophantering (fig. 5). Bådadåda resulterade på karaktäristiskt förmodernt vis i att avfallet hopades runt stugan, mest på baksidan (Frykman & Löfgren 1979, Stenbäck Lönnquist & Welinder 2006).

(c) Arbete

Inte heller mejerihanteringen syns i fält- och laborierarkeologin. Pollendiagrammet visar de betande djuren, men av de levande

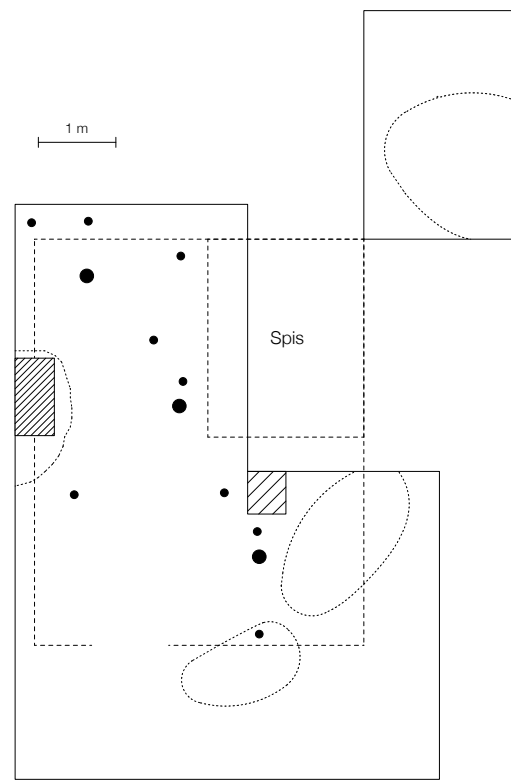

Fig. 5. Hushållsavfallet i och runt bustugan på Munkbovallen (skrafferingarna anger <15 g respektive 20–35 g keramikskärvor per 0,25 m², punkterna anger 1–2 och 5–6 ben per 0,25 m², punktlinjerna anger skärvor ur fyra olika glaskärl).

djuren själva och arbetet kring dem syns bara hästarnas hovar som en bit hästsko, sju hästskosömmar och fem isbroddar. Det mesta av detta ligger på tunet framför stugans dörr. Det var där hästarna stod och stampade i väntan på att de klövjade bördorna skulle lyftas av och på. Det gjorde de tydligen både på sommaren och på vintern i isigt väglag.

(d) Personliga saker

Nio föremål lyfter – kanske – fram människorna ur fäbodlivets och arbetets anonyma grupp: två knappar, en hyska, fem bitar kritpipa och ett bokspänne. Detta är huvudkapitlet i den arkeologiska berättelsen om människorna på Munkbovallen (fig. 6). Att de hade en stuga,

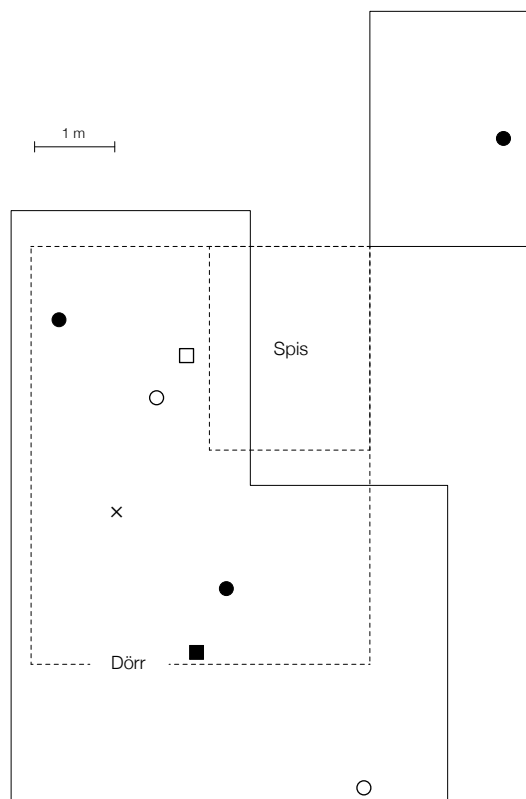

Fig. 6. Människorna på Munkbovallen som föremål (cirklar = knappar, kryss = hyska, punkter = piphuvuden, kvadrat = bokspänne).

arbetade och åt är trivialt, men det är det väl också att de hade kläder, rökte pipa och läste ett stycke i andaktsboken i en arbetspaus eller efter den långa arbetsdagens slut på söndagarna.

Blanka mässingsknappar med en ögla på baksidan satt oftast i manskläder och hyskor oftast i kvinnokläder, men det omvända förekom, och egentligen är ganska lite känt om kläder, knappar och hyskor före insamlandet av folkdräkter mot slutet av 1800-talet.

Rökte butöserna pipa, eller var det arbetsskarlar och nattfriare som slängde ifrån sig obrukbara pipor? På 1800-talet och i början av 1900-talet rökte mer eller mindre alla. Saken är mera problematisk för 1700-talet. Teckningar och målningar av folkliv, i alla

samhällsklasser, i både fest och vardag, visar bara piprökande män; kvinnliga kranier med slitmärken i tänderna efter pipor finns inte. Det var manlig identitet och virilitet att röka (Stenbäck Lönnquist & Welinder 2008:172–175). Frågan är om normen fungerade också på landsbygden i Jämtland och då kvinnor var ensamma på fäbodarna.

Vi lämnar frågan om vem som rökte öppen, däremot inte frågan om hur vederbörande rökte. En pipa från omkring 1700 har rökts länge och till slut vecklats om med ett metallbleck för att hålla ihop. En annan pipa, en hjärtpipa tillverkad i London omkring 1600, har kraftiga tuggmärken på det till bara några centimeters längd nedslitna skaftet. Också den pipan röktes länge – av någon i den första generationen rökare i Norge. Pipor var tydligen bristvara på fäbodvallarna. Personer som stannade länge där fick bekymmer.

En tredje kritpipa är allmänt känd från ungefär 1700–1750. Det är de tre kritpiporna som ger Munkbovallen dess arkeologiska datering av brukstiden, som således enligt den äldsta pipan påbörjades före det äldsta skrifthistoriska dokumentet. Detta är enligt vanligheten. Bland utgrävningsfynden finns för övrigt också tusentals år äldre slagen flinta och kvartsit.

Människornas saker, bohag och lösöre, finns också i bouppteckningarna. Sådana finns dock bara efter fem av de skrifthistoriskt kända bularna, således bara efter män. Vi har inte lyckats finna någon bouppteckning efter en kvinna som med rimlig säkerhet har vistats på Munkbovallen. Om fäbodarna eller om saker som med visshet användes på fäbodarna står det inget i förteckningarna. De under rubrikerna "Porslin", "Sten", "Trä", "Järn" och "Glas" upptagna tallrikarna, kaggarna, flaskorna, grytorna med mera kunde dock vara några av skärvorna på Munkbovallen. Ingen karaffin med propp står i listorna. På alla gårdarna fanns också flera andakts- och psalmböcker. Någon sådan fanns också på fäboden. Åtskilligt, som

rimligtvis inte fanns i bustugorna eller som medfördes dit under buföringarna, står i bouppteckningarna, till exempel bägare, fat, ljusstakar med mera av silver, koppar, malm och tenn; bolstrar, linne och örngott; en brännvinspanna. Kritpiporna och skärvorna av täljstensgrytor i avfallet på fäboden har inga motsvarigheter i bouppteckningarna. De förra var väl för obetydliga, och de senare hade gått ur bruk när de bevarade bouppteckningarna upprättades i andra halvan av 1700-talet.

Gårdarna hade vardera 3–7 kor – en brukade stanna på gården för att ge de hemma- varande mjölk – och därtill kvigor, kalvar, svin, får, lamm, getter och någon bock, som i större eller mindre mängd traskade till fäboden. Hemma blev ett par svin och någon häst. Den senare deltog dock i buföringen.

Det mänskligaste i den arkeologiska berättelsen blev några män, kanske kvinnor, som med sorg i hjärtat såg sin sista pipa bli oduglig.

Att närma sig människorna

Våra fyra berättelsers människor levde under olika tider. Skrifthistorien om Munkbovallen som fäbod sträcker sig från en lite obestämd tidpunkt vid mitten av 1600-talet till en likaså obestämd tidpunkt kring mitten av 1800-talet. Folkminnesberättelserna handlar om fäbodlivet i Oviksfjällen under tider när Munkbovallen veterligen var tagen ur bruk sedan någon eller några generationer. Det äldsta arkeologiska utgrävningsfyndet är en kritpipa från omkring 1600, det yngsta en kritpipa från

1700–1750, medan pollenanalysen visar att trakten runt vallen användes för bete sedan ungefär 1300-talet. Lisa Jacobssons målningar handlar om nutid och en obestämd dåtid.

Berättelserna handlar inte bara om människor från olika tid, tillkomna vid olika tid, de är också tillkomna under olika betingelser och med olika syften. Några berättelser är medvetet skapade och formulerade i ord: människornas egna berättelser, de samtida etnologernas fältrapporter, prästernas och skattskrivarnas längder. Andra berättelser är medvetet tillkomna men inte uttryckta i ord: de arkeologiska husgrunderna, etnologernas och turisternas fotografier, lantmätarnas kartor. Ytterligare andra berättelser har bara blivit till: arkeologins rasmassor och avfall, pollenregnet i pollendiagrammet. Allt detta skall omvandlas till våra berättelser. Dessa måste komma att bli komplexa, mångtydiga, utan inbördes gränser... De måste komma att handla om olika människor, som alla inte ens har varit på Munkbovallen, men som ändå har något att säga om människorna där.

Vi har försökt att karaktärisera de fyra berättelserna utifrån sex aspekter av innehåll (tab. 4). Med ”fakta” avser vi enkelt konstaterbara, oproblematiske, sanna påståenden, i positivistisk anda om människorna på Munkbovallen. Många sådana finns, och det finns just inget annat, i de skrifthistoriska dokumenten och kartorna och de arkeologiska utgrävningsrapporterna, till exempel bulagarnas dödsår och antalet uppgrävda spik per kvadratmeter.

Tabell 4. De fyra berättelsernas innehåll av intryck och upplevelser.

	Skrifthistoria	Folkminnen	Målningar	Arkeologi
Fakta	X	X		X
Ofullständighet	X	X		X
Romantik		X		
Individualitet		X	X	
Känsla		X	X	
Helhetlighet			X	

Dessa fakta är naturligtvis ofullständiga. Betraktade genom historisk källkritik och arkeologisk tafonomi är de högst ofullständiga. De är ett urval, ett svårbedömt urval.

Folkminnesberättelserna innehåller också ett ofullständigt urval fakta, men de innehåller därtill så mycket mera. Deras tillkomst-historia tillåter att romantik, individualitet och känsla kommer till uttryck i texterna. Romantiken innebär förträngningar och för-
enklingar, vanligen idealisering men också ett framhävande av det rysansvärda, invävda i känslsamhet och nostalgi. Det är indivi-
der, ofta med framhävande av jaget och de egna upplevelserna, som berättar. De flesta folkminnesberättelserna innehåller dock mest skäligen ointressanta schabloner. I skrifthistorien är individerna namn och på sin höjd fragment av livsbiografier; i arkeologin är de knappar och kritpipor. Vår fjärde berättelses målningar är individen Lisa Jacobsson och föga därutöver. Målningarna innehåller henne och hennes upplevelser och känslor, till och med i trans och introspektion. Något liknande skulle kunna finnas i dikterna, men det gör det inte. Där frodas en naturlyrisk romantik (t.ex. Wennström 1966:40; Göranson 1986:61; Olofsson 1994:23):

Nässlorna gungar
så sakta i vinden
bland gråa fallna hus.

Vallflickan blåser i luren
det ekar bort över fjällen
hon lockar till sig djuren
hem till vallen om kvällen.

Till den tiden så ofta mina tankar flyr
när det var i fäbodvallen
skratt och glam och kel.
Att buföra var ett helt äventyr,
det var ett vildmarkens skådespel.

Kanske har Lisa Jacobsson fångat människorna på Munkbovallen som hela, odelade, icke-reducerade människor, så som hon själv

är en hel människa. Det är betraktaren av hennes bilder som får bestämma den saken. Hennes människor är en sammanflätning av de forna butöserna och arbetskarlarna, av henne själv och av betraktarna. Folkminnesberättelsernas människor är inte hela individer i någon sådan komplicerad betydelse. De var förstås mycket innehållsrikare människor än deras stereotypa berättelser, men de är helhetliga i den meningen, att de själva framställt sig så som de minns och vill återge sig som människor på fäboden. Helheten naggas dock betänkligt i kanten av tafatt berättarförmåga, beskäftiga frågeformulär från museerna och ovilja att berätta om det pinsamma och orena (jfr Stenbäck Lönnquist & Welinder 2006).

Om ingen av våra berättelser fångar hela, nyanserade och intressanta människor på Munkbovallen, kan kanske våra fyra berättelser vävas samman till en, som skulle motsvara rimligt högt ställda krav på att innehålla komplex identitet på ett sätt som vi skulle önska i berättelser om oss själva? Som inte är reproduktioner av oss själva, som Lisa Jacobssons bilder oundvikligen är och som de ord som vi tilldelar de stumma arkeologiska föremålen likaså måste vara? Och inte heller är tvångströjor som museernas frågeformulär, som har lett folkminnesberättarna till att gång på gång återge samma schabloner? Är det ens meningsfullt att försöka, då det snarast skulle leda till en berättelse om diffusa anonyma butöser och arbetskarlar, inte till berättelser om just de individer som var verksamma på Munkbovallen?

Birgitta Svenssons lösning i en essä ”om behovet av stora berättelser” är att söka efter ”en ny kulturell grammatik” i mötet mellan de många små berättelserna och den stora berättelsen. Dessa förutsätter varandra och gör varandra ömsesidigt förstäligen (Svensson 2009). Hon avslutar:¹²

Utan de stora berättelserna kan vi inte fånga de små, och omvänt är de små berättelserna alltid yttringar av en större. De kulturella avregleringar som vi accepterar om

vi inte tror på de stora berättelserna leder sannolikt oss humanister bort från trovärdiga analyser i vetenskapssamhället (2009:3).

Våra fyra berättelser är onekligen små berättelser, om fragment av människors liv på en fäbodvall. Vilken är vår stora berättelse, som skulle göra fragmenten meningsfulla? Vilken är vår trovärdiga analys?

Vi tror att frågorna har sitt svar i vetenskapssamhället självt och i hur det är inbäddat i det västerländska 1900-talssamhällets förändring. Med Birgitta Svenssons synsätt och formuleringar handlar det om förändring från grupptänkande till individualitet, från gemensamma normer och ideal och fasta identiteter, till marknad, nyliberalism och globalisering. Från enhetlighet, stabilitet och kontinuitet till föränderlighet och passionerad otålighet (Svensson 2009:28–30 efter Sennett 2007). Vi känner igen vårt sätt att fråga och vår forskningsstrategi.

Den tillgängliga skrifthistorien satte Munkbovallens människor i boxar och bås: avrads- och husförhörslängder, patriarkat, kön. Den äldre folklivsforskningen skapade tidlösa schabloner om fäbodrar utifrån standardiserade frågeformulär. Nästa generation skrev fäbodminnen livfullare, mera känslöengagerat, mera personligt. Den ultimata individualiteten, och subjektiviteten, finns i Lisa Jacobssons målningar.

Arkeologins människor är synliga som det materiella. Detta är både en ofullkomlighet och en nödvändighet. Människor vore inte människor om de inte samspelade med varandra och med omgivningen med det materiella som meningsbärande symboler, som ett tyst språk, och naturligtvis också som redskap för att påverka och utnyttja omgivningen, för att omskapa den och påverkas av den. Utan det materiella funnes inte det mänskliga (Hodder 1982, Olausson & Vandkilde 2000, Fahlander & Oestigaard 2004). Människorna på Munkbovallan är bouppteckningar och bortkastade föremål. De är inventarielistor och avfall, som

visar att man städade dåligt inomhus och att man slängde mera bakom stugan än framför, när man väl städade.

De små berättelserna om människorna på Munkbovallan finns: positivistiska och kvantitativa, eller individualistiska och kvalitativa. De stora berättelserna är däremot mera undflyende.

Våra människor

Ibland möter arkeologin ordlösa, tysta individer och till och med namnger dem: Barumkvinnan, Egtvedkvinnan, Granhammar mannen, Ismannen, Lindowmannen (Hvass 1981; Ross & Robins 1990; Beausang 2005; Rastbichler Zissernig 2006; Lindström 2009) och andra kändisar. Vi möter dem i olika situationer, karakteriserade av hur de slutade sina liv som begravda, offrade eller ihjälslagna. Att berätta hela deras livs biografier är svårt, att möta dem på ett djupt mänskligt plan är än svårare. De var emellertid annorlunda oss, och mötet med dem vidgar vår horisont kring det mänskligt möjliga. Det gör kanske mötet med butöserna och arbetskarlarna på Munkbovallan också, eller känner vi bara igen oss själva?

Våra människor blev inte utifrån våra fyra berättelser helgjutna, fullödiga människor. De blev ofullgångna, splittrade, fragmentariska, men också mångfacetterade, färgrika, emellanåt dramatiska och känslösa – och arbetsamma. Är det sådana människor faktiskt är? I samspelet med andra människor – med oss – som vill försöka skildra och förstå dem?

Människor och deras liv är inte entydiga. Det kan människoskildringar och historiskrivning inte heller vara (Jönsson 2006). Detta är den humanistiska forskningens stora berättelse, svaret på dess svåraste fråga.

*Lisa Jacobsson, Camilla Olofsson, Ulrika Stenbäck
Lönquist, Stig Welinder*
Mittuniversitetet, Härnösand

Noter

- 1 Frågan är travesterad efter korven Assar i Ulf Lundkvists Nollberga.
- 2 T.ex. Landsarkivet i Östersund: Härjedalens fornminnesförenings samling, vol. 1; Diplomsamlingen, pappersbrev; Heimbygdas deposition, nr 18016; Jämtlands domböcker I, 195.
- 3 Landsarkivet i Östersund G III a:17.
- 4 Informant: Christina Bengtsson, Oviken, sommaren 2006. Även Bengtsson (1966:101).
- 5 "Allmogens uppgift af deras fäbodewallar", Landsarkivet i Östersund G III e:2.
- 6 Den vanligaste lokala benämningen är "bustorsche", numera stavat "stårsa" (Oscarsson 2001:139).
- 7 Excerperade arkiv: Jämtlands läns museum, Nordiska museet, SOFI i Uppsala. Excerperade skriftserier: Jämten, Oviks- och Myssjöbygden.
- 8 Detta avsnitt är skrivet av alla författare utom konstnären Lisa Jacobsson.
- 9 August Strindbergs benämning på 1800-talets historiemåleri.
- 10 De angivna dateringarna i pollendiagrammet bygger lika mycket på erfarenhetsbaserade uppskattningar som på C14-dateringar.
- 11 En bra svensk översättning finns inte. "Källkritik" kommer nära, om man betonar inte bara den traditionella diskussionen om bevarande, representativitet etc. utan också studier av källornas tillkomst och transformationer inom både de en gång levande samhällena och under tiden därefter fram till nu.
- 12 Birgitta Svenssons essä framfördes ursprungligen som en föreläsning vid en arkeologisk konferens om "Framtidens stora berättelser" i Lund 2008.

Referenser

- Andersson, Richard m.fl. 2005: Carved trees in grazed forests in boreal Sweden – analysis of remaining trees, interpretation of past land use and implications for conservation. *Vegetation History and Archaeobotany* 14.
- Arwill-Nordbladh, Elisabeth 2001: *Genusforskning inom arkeologin*. Stockholm: Högskölevetket.
- Backman, Stina 1931: *Olles äventyr på fäbodvallen*. Stockholm: Baptist-Missionens Bokförlag.
- Beausang, Elisabeth 2005: *Childbirth and mothering in archaeology*. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Bengtsson, Christina 1966: Bete och foderfång i Oviken. Från 1800-talets slut fram till våra dagar. *Jämten*.
- Bengtsson, P.G. 2007: *Avslutande arkeologisk undersökning av fäbodvallen Munkebovallen, 2006. Teknisk rapport*. Rapport – Jamtli, Jämtlands läns museum 2007:17.
- Binford, Lewis R. 1983: *In pursuit of the past*. London: Thames and Hudson.
- Bjørge, Tore 2000: Arkeologi i vestnorske høyfjell. *Arkeo. Nytt fra Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen* 2000.
- Dahle, Kristoffer 2005: *Norm og praksis. Bruk og forvaltning av utmark i midtre Romsdal i et langtidsperspektiv*. Magisteroppgave i arkeologi. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Daugstad, Karoline 2000: *Mellom romantikk og realisme. Om seterlandskapet som ideal og realitet*. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Eivergård, Mikael (red.) 2005: *Kulturarv och historiebrik*. Östersund: Jamtli.
- Emanuelsson, Marie m.fl. 2000: Shieling or something else? Iron Age and Medieval forest settlement and land use at Gammelvallen in Ängersjö, Central Sweden. *Lund Archaeological Review* 6.
- Emanuelsson Marie m.fl. 2001: Land use dynamics during 2000 years. A case study of agrarian outland use in a forest landscape, west-central Sweden. I: Emanuelsson, Marie (red.): *Settlement and land-use history in the Central Swedish forest region. The use of pollen analysis in interdisciplinary studies*. Umeå: Swedish University of Agricultural Sciences.
- Emanuelsson, Marie m.fl. 2003: *Settlement, shieling and landscape. The local history of a forest hamlet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Fahlander, Fredrik & Oestigaard, Terje (red.) 2004: *Material culture and other things. Postdisciplinary studies*. Göteborg: Department of Archaeology, University of Gothenburg.
- Frykman, Jonas (red.) 1985: *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Malmö: Liber Förlag.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979: *Den kultiverade människan*. Malmö: Gleerups Utbildning.
- Gustafson, Gunvor 2003: Störs. Från långhus till långa och skjul. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 45.
- Göransson, Elsa 1986: Vallflickan. *Oviks- och Myssjöbygden* 30.
- Hagström, Charlotta & Marander-Eklund, Lena (red.) 2005: *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Hodder, Ian 1982: *Symbols in action. Ethoarchaeology*

- gical studies of material culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hvass, Lone 1981: *Egtvedpiggen*. København: Sesam.
- Johansson, Ella 1999: Det lilla som många sagt. I: Bergqvist, Magnus & Svensson, Birgitta (red.): *Metod och minne. Etnologiska tolkningar och rekonstruktioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönsson, Lars-Eric 2006: Efterord. I: Vallström, Mikael: *Det förflutnas närvaro. Essäer om norrländska kulturarv, historieskrivning och de andras spår*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Karlsson, Hanna & Emanuelsson, Marie 2002: Fäbodväsendets långa historia. En diskussion utifrån vegetationsförändringar vid Öjingsvallen under 1500 år. I: Johansson, Ella (red.): *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd*. Lund: Nordic Academic Press.
- Larsson, Jesper 2009a: *Fäbodväsendet 1550–1920. Ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem*. Östersund: Jamtli Förlag.
- Larsson, Jesper 2009b: Mesosten och fäbodkullan. Om arbetslivets specialisering och fäbodarnas uppkomst i Dalarna. *Dalarna* 79.
- Liases, Katarina, 2003: Torkelsbovallen – ett skogsbyte från yngre järnåldern. *Fornvännen* 98.
- Lidman, Hans (red.) 1963: *Fäbodlar*. Stockholm: LTs förlag.
- Lilja, Agneta 1996: *Föreställningen om den ideala uppveckningen. En studie av idé och praktik vid traditionsamlande arkiv. Ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Linde, Ulf 1984: *Spejare*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Lindström, Jonathan 2009: *Bronsåldersmordet. Om arkeologi och ond bråd död*. Stockholm: Norstedts.
- Lundell, Jan 1996: Några funderingar kring Hälsinglands medeltida bostadshus. *Hälsingerunor. En hembygdsbok* 1996.
- Lundqvist, Rolf 2005: Ristade träd i skogen. *Dalarnas hembygdsförbunds årsbok* 75.
- Magnus, Bente 1986: Iron Age exploitation of high mountain resources in Sogn. *Norwegian Archaeological Review* 19:1.
- Myrdal, Jan 1999: *Det svenska jordbrukets historia. Jordbruket under feodalismen 1000–1700*. Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag.
- Myrvoll Lossius, Siri 1977: *Klebermaterialet fra Borgund, Sunnmøre*. Bergen: Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Nyman, Gunvor 1975: Fäbodlar för turister. *Oviks- och Myssjöbygden* 19.
- Olausson, Deborah & Vandkilde, Helle (red.) 2000: *Form, function and context. Material culture in Scandinavian archaeology*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Olofsson, Märta 1994: En fäbodtös minns. *Oviks- och Myssjöbygden* 38.
- Olsson, Anders 1990: Buföring i snöstorm. *Oviks- och Myssjöbygden* 34.
- Oscarsson, Bo 2001: *Orlboka. Ordbok över jamskan*. Östersund: Jengel.
- Pedersen, Ragnar 1974: Teoriene om seterbrukets utvikling. *By og bygd* 1974.
- Rastbichler Zissernig, Elisabeth 2006: *Der Mann in der Eis. Die Fundgeschichte. Die Interpretationen der Quellen als Grundlage für die Rekonstruktion des archäologischen Befunds*. Innsbruck: Innsbruck University Press.
- Reinton, Lars 1955: *Sæterbruket i Noreg I. Sætertypar og driftsformer*. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Reinton, Lars 1957: *Sæterbruket i Noreg II. Anna arbeid på sætra. Sætra i høstingsbruket og i matøysla ellers*. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Reinton, Lars 1961: *Sæterbruket i Noreg III*. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Rosander, Göran (red.) 1977: *Nordiskt fäbodväsen. Förhandlingar vid fäbodseminarium i Älvdalen, Dalarna, 1–3 sept. 1976*. Stockholm: Nordiska museet.
- Ross, Ann & Robins, Don 1990: *Druidens död. En arkeologisk thriller*. Stockholm: Bonniers.
- Schiffer, M.B. 1987: *Transformation processes of the archaeological record*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Sennett, Richard 2007: *Den nya kapitalismens kultur*. Stockholm: Atlas.
- Skott, Fredrik 2008: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen.
- Stenbäck Lönnquist, Ulrika & Welinder, Stig 2005: The archaeology of complex feelings. *K.A.N. Kvinner i arkeologi i Norge* 24.
- Stenbäck Lönnquist, Ulrika & Welinder, Stig 2006: Folkhemmet möter butöserna. I: Barndon, Randi m.fl. (red.): *Samfunn, symboler og identitet. Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*. Bergen: Universitetet i Bergen.

- Stenbäck Lönnquist, Ulrika & Welinder, Stig 2008: Cattle, dung and clay tobacco pipes. I: Konstantinos, Chilidis m.fl. (red.): *Facets of archaeology. Essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*. Oslo: Unipub/Oslo Academic Press.
- Svensson, Birgitta 2009: En ny kulturell grammatik? Om behovet av stora berättelser. I: Artelius, Tore & Källén, Anna (red.): *Arkeologisk framtid*. Stockholm: Svenska arkeologiska samfundet.
- Svensson, Eva 2008: *The medieval household. Daily life in castles and farmsteads. Scandinavian examples in their European context*. Turnhout: Brepols Publishers.
- Wallin, Jan-Erik 2006: *Munkebovallen. En fjällnära fäbod i Ovikens socken, Bergs kommun, Jämtland*. *Vegetationsförändringar och markanvändning. En undersökning baserad på pollenanalys*. Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet. Miljöarkeologiska laboratoriet. Rapport 2006:028.
- Welinder, Stig 1992: *Människor och artefaktmönster*. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.
- Wennström, A.O. 1966: En gammal buvall. *Oviks- och Myssjöbygden* 10.
- Österman, Annika 1991: *Människors egen historia. Om Nordiska museets frågelistverksamhet*. Stockholm: Nordiska museet.
- Øye, Ingvild (red.) 2002: *Vestlandsgården. Fire arkeologiske undersøkelser*. Bergen: Universitetet i Bergen.

SUMMARY

Four Narratives about the Silent People on a Summer Farm

Scandinavian summer farms (Sw. fäbodar) were used in the summer season for grazing livestock and making dairy products. Women alone or in small groups tended the animals and worked as dairy maids. Men also worked at the summer farms when houses and fences needed repairing, or in providing the firewood, and for harvesting, if the summer farm had meadows or arable land. Gender roles were created and recreated.

Munkebovallen, a summer farm in the low mountains in the province of Jämtland in Mid-Sweden, was in use from the 14th century to the mid-19th century. Four different approaches, using four different kinds of data, tell four different narratives about the people at the site: written history, through cadastral documents and

land-survey maps; ethnography, through the folklore; archaeology through field and laboratory data; and through an artist's paintings.

The historical documents present names of the male owners of the summer farms and the number of cows and goats tended there. The folklore records contain short conventional stories about the daily life and work during the summer. The archaeological findings present people as buttons and fragments of clay tobacco pipes, and the artist has painted her personal memories and feelings.

Even together the four narratives do not form one coherent story. They show the complexity and ambiguity of real people – and of understanding real people. That is the challenge to humanistic research.